

Social Sciences Indexed

International
SOCIAL MENTALITY AND
RESEARCHER THINKERS JOURNAL
Open Access Refereed E-Journal & Refereed & Indexed
SMARTjournal (ISSN:2630-631X)

Architecture, Culture, Economics and Administration, Educational Sciences, Engineering, Fine Arts, History, Language, Literature, Pedagogy, Psychology, Religion, Sociology, Tourism and Tourism Management & Other Disciplines in Social Sciences

2019

Vol:5, Issue:19

pp.769-781

www.smartofjournal.com

editorsmartjournal@gmail.com

MÜMTAZ TURHAN'IN TÜRK SOSYOLOJİSİNDEKİ YERİNE DAİR TARTIŞMALAR¹

DEBATES ON THE PLACE OF MUMTAZ TURHAN IN TURKISH SOCIOLOGY

Arş. Gör. Gökhan TOPLUK

Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Muş/Türkiye

ORCID: 0000-0003-0391-5671

Dr. Öğr. Üyesi Yunus KOÇ

Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Muş/Türkiye

ORCID: 0000 0001 9453 2910

Article Arrival Date : 29.02.2019

Article Published Date : 09.05.2019

Article Type : Research Article

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.31576/smryj.271>

Reference : Topluk, G. & Koç, Y. (2019). "Mümtaz Turhan'ın Türk Sosyolojisindeki Yerine Dair Tartışmalar", International Social Mentality And Researcher Thinkers Journal, 5(19): 769-781

ÖZET

Mümtaz Turhan; 1950-1970 arası dönemindeki düşünceleriyle milliyetçi muhafazakâr cenahın fikir önderliğini üstlenmiştir. Ancak düşüncesini besleyen ana kaynakların ne olduğu noktasında bir mutabakatın olmadığı görülür. Bu açıdan bir kısım araştırmacılar tarafından Ziya Gökalp fikriyatının devamcısı olarak görülmüştür. Diğer araştırmacılar tarafından, Prens Sabahattin düşüncesinin peyrevi olarak görülmüştür. İşte çalışmada bu farklı görüşler tahlil edilerek Mümtaz Turhan'ın Türk Sosyolojisindeki yerine dair bir değerlendirmede bulunulmuştur.

Anahtar Kavramlar: Ziya Gökalp, Prens Sabahattin, Sosyoloji, Milliyetçilik, Muhafazakârlık, Bireycilik.

ABSTRACT

Mumtaz Turhan took the leadership of the nationalist conservative group with his ideas between 1950-1970. However, it is seen that there is no consensus on what the main sources that feed his thoughts are. In this respect, it was seen by some researchers as his ideas are the continuation of Ziya Gokalp's. For other researchers, he was seen as a follower of Prince Sabahattin's thought. In this study, those different opinions were analyzed and a proposal was made about the place of Mumtaz Turhan in Turkish Sociology.

Keywords: Ziya Gökalp, Prince Sabahattin, Sociology, Nationalism, Conservatism, Individualism.

1. GİRİŞ

Ülkemize sosyolojinin bir bilim dalı olarak girişi ve kurumsallaşma vetiresi dikkate alındığında iki hâkim paradigmanın, iki ana sosyoloji akımının varlığı dikkati çeker. Bunlardan birincisi Durkheim sosyolojisinin Türkiye adaptasyonu olarak değerlendirilebilecek Ziya Gökalp'in bayraktarlığındaki "İçtimaiyat Okulu" iken, diğeri Le Play'in öncülüğündeki "science sociale" ekolünün Türkiye

¹ Bu metin "Mümtaz Turhan'ın Türk Sosyolojisindeki Yerine Dair Tartışmalar ve Bir Metod Önerisi" başlığı altında İLEM Kongresinde yapılan sunumun yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

uyarlaması olan Prens Sabahattin'in "Meslek-i İctimai Okulu" dur. Türkiye'deki siyasi çekişmelere ve siyasal konjonktürün rüzgarına göre mezkur iki sosyoloji ekolünden birisi hakim paradigma halini almıştır. İki paradigmanın ilim usulleri incelendiğinde aralarındaki farklılıkların Türkiye'nin idari yapısının merkezîyetçi mi adem-i merkezîyetçi mi olması gerektiği, birey/toplum dikotomisinin yarattığı gerilimin vatandaşların hakları ve vazifeleri bağlamında nasıl aşılabileceği, uluslaşmanın ve batılılaşmanın hangi esas ilkelerle tahakkuk edebileceği gibi temel tartışma konularından kaynaklandığı görülecektir. Mümtaz Turhan; 1950-1970 arası dönemdeki düşünceleriyle bu tartışmalara dâhil olmuş ve getirdiği yaklaşımlarla milliyetçi muhafazakâr cenahın fikir önderliğini üstlenmiştir. Bu yönüyle bazı araştırmacılar tarafından Ziya Gökalp fikriyatının devamcısı olarak görülmüştür. Ancak kendisini bilhassa tedaris etmiş olduğu antropoloji ve tecrübî psikoloji formasyonunun Anglo-Saksoncu muhtevasından dolayı Prens Sabahattin düşüncesinin peyrevi olarak görenler de mevcuttur. Bu çalışmada, öncelikle söz konusu iki ana sosyoloji ekolu esas hatlarıyla ve -konuyu ilgilendirdiği kadarıyla- özetlenmeye çalışılmış sonra Mümtaz Turhan'ı Ziya Gökalp'in düşünce çevresine dâhil edenlerle Prens Sabahattin düşüncesine yakın bulanların görüşleri gerekçeleriyle birlikte iktibas edilmiştir. Son olarak, bu karşıt görüşler tahlil edilerek Mümtaz Turhan'ın Türk düşünce hayatındaki yerine dair bir değerlendirme yapılmıştır.

2. DURKHEİMCİ BİR DÜŞÜNÜR OLARAK ZİYA GÖKALP'İN, İÇTİMAİYAT OKULUNUN ESASLARINI BELİRLEYEN BAZI DÜŞÜNCELERİ

Ziya Gökalp Batı sosyoloji geleneğinin ülkemizde karşılık bulmasında önemli isimlerin başında gelir. Onun bir sosyolog olarak düşünce dünyasını Durkheim ismini hesaba katmadan tartışmak neredeyse olanaksızdır (Sezer, 1985: 182). Durkheim sosyolojisi; ülkemizde etraflıca tanınmasını, bir disiplin olarak ilmi sahada kendine yer bulmasını ve 1940'lara kadar hakim paradigma olma durumunu şüphesiz Ziya Gökalp'in şahsına borçludur (Kızılçelik, 2009: 176). Gökalp toplumu analiz ederken Durkheim sosyolojisinin kavramlarını ve mototlarını kullanarak (Toprak, 1996: 16) bu ekolünün tesir sahasını genişletmiştir.

Ziya Gökalp'in etkisinde kaldığı Durkheim evvela fert-cemiyet ilişkisine odaklanmış ve toplumun fertlere irca edilemeyeceğine kanaat getirmiştir. Ona göre bütün parçalarla değil parçalar bütün vasıtasıyla izah edilebilir. Lise kitaplarında zikredilen kolektif şuur hadiseleri de işte bu bütüne (cemiyete) ait hadiselerdir ve ferdi şuur hadiselerini bilmemizin ön koşuludur. Bu görüşün zaruri neticesi, bir sosyal hadisenin başka cinsten bir hadise ile değil ancak yine bir sosyal hadise ile izah edilebileceğidir. Böylece Durkheim Avrupa toplumunda sosyal çözülmeyi önlemek gayesiyle ilmi formüller üretmeye çalışmış, bunun için yazdığı üç büyük eserinde de bu amaca yönelik çözümler sunmaya gayret etmiştir. Sosyal işbölümü adlı eserinde iş bölümünün cemiyette yarattığı parçalanma karşısında yeni bir sosyal dayanışma vasıtası bulma arayışına girmiştir. İntihar adlı eserinde modern sanayi toplumları için felaket olarak gördüğü anomie (kuralsızlık veya köksüzlük) olayını incelemiştir. Nihayet, Din Hayatının İptidai Şekilleri adlı eserinde bugünkü toplumu anlamak için onun prototipi olarak kabul ettiği iptidai cemiyetleri incelemiştir. Bu eserinde dinin sosyal dayanışma sağlayan özelliğine dikkat çekmiştir (Güngör, 1993: 38).

Gökalp Durkheim'in kendi üzerindeki mutlak tayin edici tesirinin yanında, teorize ettiği toplumsal tarih felsefesi ile, Durkheim toplumbiliminin Fransa'daki amacından farklı olarak İslamcılık ile Batıcılık çevreleri arasındaki çelişmeye bir uzlaşma getirme çabasına girişmişti. Toplumbilim alanındaki yaklaşımını, Türkiye'nin toplumsal sorunlarının siyasal önderlerine şu üç sözcükle özetleyerek formülleştirmiş oluyordu: Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak. Bu mefhumlarla milli kültür unsurlarının neler olacağını, İslam uygarlığı ile Batı uygarlığından ne ölçüde yararlanılacağını ya da yararlanılmayacağını böylece kendi zamanında Türk halkının toplumsal yaşamına yansıyan üç güç arasındaki çatışmalardan nasıl kaçınılacağını yanıtlamış olduğu inancında bulunmuştu (Berkes, 1985: 142). Gökalp, Türkçülük hareketini İslamcılık ve Garpcılık cereyanlarıyla birleştirerek imparatorluğun ihtiyaçlarına uygun bir ideoloji meydana getirmeye

çalışmıştı (Ülken, 2006: 11). Memleketimizde üç fikir cereyanının (Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak) da tarihsel toplumsal şartlar içerisinde hakiki şartlardan doğduğunu savunmuş, bu üç mefkure arasında bir zıtlık ya da tenakuz olmadığına inanmıştı. Onun için Türkleşmek, 20. Yüzyılın sosyal siyasal realitesi olan milletleşmenin kaçınılmaz gereği idi. Bir cemiyetin, Tarihinden tevarüs ettiği milli mahalli mirasını, çağın gerek ve icaplarına uygun hale getirecek yöntem ise Muasırlaşmaktı. Bir millet muasırlaşabildiği ölçüde milli mezziyetlerini kendisini yükseltecek bir imkan olarak kullanabilirdi. Gökalp için İslamlaşmak ise ekseriyeti Müslüman olan bir cemiyette ümmet anlayışının karşılığıydı (Gökalp, 2014: 11-19).

Gökalp'ın siyaset yönelimli sosyoloji pratiğinin muhtevasını ulus/millet inşasına dair fikirler oluşturmaktaydı. Bu inşa bir ölçüde Comte'un üç hal yasasının yeni bir okuması üzerine oturmaktaydı. Böylelikle, siyasal yönelimli bu seferberlik doğrultusunda Comte'un metafizik aşamasından pozitivist aşamasına, yani "modern" döneme geçmenin fikri kılavuzluğuna soyunmuş oluyordu. Gökalp'ın sosyolojik yaklaşımının temel konularından birini "kavim" ve buna bağlı olarak "bünye/sosyal bünye" kavramları oluşturur. Özel olarak ele aldığı ve sürekli üzerinde durduğu "Türk kavminin" farklı medeniyet daireleri içerisindeki kültürel niteliklerini ortaya koymaya Batı medeniyetine yönelişindeki süreci formüle etmeye çalışır. Bundan ötürü son derece "evrimsel" bir tarih anlayışına sahiptir. En temel argümanlarından birisi hars medeniyet ayrımıdır (Ünsaldı ve Geçgin, 2014: 235). Onun toplumsal görüşlerinin temelinde yatan iki kavram, hars ve medeniyet kavram ikilisidir. Ona göre medeniyet çeşitli etnik gruplardan oluşan, birinden diğerine geçen genel kuralların toplumsal çevresi, yöntemler ve kişisel iradelerle oluşan sosyal olaylar bütünüdür (Gökalp, 2013: 21). Buna karşı hars, yalnız bir ulusa özgü değerlerden oluşan bir bütündür, bu yüzden tek ve kendine özgüdür. Bir ulusun yalnız kendine özgü olan değer yargılarından oluşur ve o ulusal bütünün ethos'udur. Genellikle akıl dışı ve duygusal yargılardır. Medeniyetlerden birinin geleneksel kuralları, bir ulusun değer yargılarına uygun olursa o değerler o milletin müşterek kurumları olur. Bunun tersi bir durumda ise, onlar sadece "fosilleşmiş" olarak kalırlar. Bu halde, her ulus, uluslararası gelenekleri ancak kendi ulusal kurumları içinde eritmekle, böylece orijinal özelliklerinde değişimler yapmakla onlara toplumsal kurumlar niteliği vermiş olurlar. Bunun olmadığı koşullarda onlar toplumsal bir fosil halinde kalırlar (Berkes, 1985: 141). Gökalp için Milli kültür (hars) ile medeniyeti birbirinden ayıran şey, kültürün özellikle duygulardan, medeniyetin ise bilgilerden meydana gelmesidir. İnsanda duygular şarta bağlanmaz ve isteğe uymaz. Bir millet, diğer bir milletin ahlaki ve estetik duygularını taklit edemez (Gökalp, 2015: 55).

Hülasa; Gökalp imparatorluğun inhilal devrinde yaşamış bir münevver olarak; doğmakta olan yeni bir ulusun hali hazırda hangi esaslara göre inşa edilmesi ve istikbalde nasıl bir istikamet izlemesi gerektiği hususuna kafa yormuştur. O da çağdaşı olan düşünürler gibi Batı medeniyetinin büyük meydan okuması karşısında buna bir cevap verebilmek için ne yapılması gerektiğini düşünmüş, toplumsal, siyasi, idari, iktisadi alanlardaki değişim ve dönüşümlerin kaçınılmaz olduğu bir zamanda, milli manevi değerlerin nerede nasıl konumlandırılacağı gibi önemli bir meselenin haline odaklanmıştır. Neyin değişip neyin korunacağı, tahavvül edecek olan ile muhafaza edilecek olanı belirleyecek miyarin tespitini yani köhnemiş olanı kadim olandan, eskimiş olanı eskimez olandan ayıracak makyası bulmayı gerektirmiştir. Bunun için Gökalp'ın önerisi kültür-medeniyet ayrımı yapmak ve kültüre taalluk eden şeyleri koruyarak medeniyete müteallik unsurları değiştirmek şeklinde olacaktır. Böylece toplumun zembereğini oluşturan öz, bir cevher olarak muhafaza edilmiş olacak, bu öze, özün otantikliğine hanel getirmeyecek hatta ona dinamizm katacak yeni bir kabuk giydirilecekti. Batı bir medeniyet olarak her şeyden evvel teknik ve metot demekti. Biz kültürümüzü bu teknik ve metotla ihya edecek ve bir millet olarak yarınımızı Türk kültürü-Batı Medeniyeti birleşimiyle inşa edecektik. Gökalp kültür ve medeniyet ayrımıyla ayrıca Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak gibi döneminin moda fikir cereyanlarının da arasını bulmuş, bu uzlaşmaz görünen akımları terkipçi kafasıyla uzlaştırmaya çalışmıştır.

3. TÜRK SOSYOLOJİSİNDE LIBERAL BİR YÖNSEME: PRENS SABAHATTİN'İN MESLEK-İ İÇTİMAİ'Sİ

Durkheim sosyolojisiyle birlikte Türkiye’de adından söz edilebilecek diğer bir kayda değer ekolün Le Play sosyoloji okulu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dönemin diğer Jön Türkleri gibi Türkiye’nin kurtuluşunu II. Abdulhamid Han’ın “istibdad”ının dışında ve Meşrutî Yönetimde arayan Prens Sabahattin, Paris’te bulunduğu yıllarda Fransız entelijansiyasıyla yakın temasta bulunmuş, dönemin moda fikir cereyanlarıyla tanışma imkânına sahip olmuştur. Özellikle Le Play ekolünün önemli ideologları olan H. De Tourville ve Demolins ile tanışması düşüncelerinin şekillenmesinde son derece belirleyici bir rol oynamıştır. Sabahaddin Bey de diğer akranları gibi tüm entelektüel müktesebatını Türkiye’nin kurtarılması için siyasi bir aparat olarak kullanmıştır. Ona göre ülkenin kurtuluşunu sağlayacak fikri rehber Le Play’in “science sociale” ekolü yani Meslek-i İçtimai mektebidir (Güngör, 1993: 40-42). Prens gerek 1906’da çıkarmaya başladığı ve 1908’e kadar sürdürdüğü Terakki Dergisi’nde gerekse de 1919 yılına kadar peyderpey neşrettiği tüm eserlerinde Le Play okulunun tarzı telakkisi ile düşünmüş (Mermutlu, 2009: 279) ve Türkiye’nin sorunlarını bu okulun adesesinden tetkik ve tahlil etmişti (Sezer, 1985).

Sabahattin’in oldukça etkisinde kaldığı science sociale ekolünün banisi Le Play, evvela devrim yıllarının sancılı Fransa’sının durumuna kafa yormuş, 1855 yılında neşrettiği Avrupa İşçileri ve 1864’te yayınladığı Fransa’da Sosyal Reform adlı eserlerinde ihtilallerin doğurduğu anarşik ve kaotik durum karşısındaki endişelerini dile getirmişti. Le Play için devrimlerin doğurduğu nizamsızlıktan çıkış yolu gözlem yoluyla yapılacak monografik çalışmalardan elde edilecek bulgularda aranmalıydı (Köseihal, 1971: 24-25). Meslekten maden mühendisi olan ve içtimaiyat ilminin esaslarını da bu pozitif bilimin usulleri minvalinde tetkik eden Le Play, sosyal felsefe yapan bir mütefekkir olmaktan ve toplumsal sorunlara hazır teorik reçeteler sunan bir sosyolog olmaktan ziyade içtimai meselelerin halli için en isabetli yöntemin anket metodu kullanmak olduğunu düşünen bir sosyal pratikçiydi (Güngör, 1993: 41-42). Monografilerin önemine yaptığı sürekli vurgunun sebebi; toplumları birbirinden farklı, kendilerine has hususiyetler gösteren, ve kendilerine münhasır özellikleriyle temayüz eden tikel yapılar olarak görmesidir. Ona göre ancak monografiler aracılığıyla bu müstakil yapılar incelenebilirdi. Toplumlar hakkında genel ve evrensel bir yasanın yani genele ait bir çıkarımın imkânı, ancak bu özel parçaların tetkikiyle mümkündü (Köseihal: 1971).

Kendi monografik ve istatistikî çalışmalarını bilhassa işçi aileler üzerinde yoğunlaştırmıştı. Çünkü ona göre maddede atom, bedende hücre ne ise toplumda da aile o demektir. Toplumun en küçük yapı birimini tanımak toplumu da tanımanın “sine qua non” gereği idi (Kızılcılık ve Erjem, 1996: 351-352). Aileler içerisinde fakir ailelerin tercih edilmesi ise dar gelirliliğin çevrelerine olan bağılıklarının daha yüksek olmasıyla ilgiliydi. Böylece işçi ailelerin gelir gider harcamaları üzerine yapılacak araştırmalar onlar hakkındaki tespitlere matematiksel bir kesinlik sağlayacaktı (Köseihal: 1968).

Her ne kadar Sabahaddin Bey’in Le Play okulunun gözlem ve anket metodunun sosyal meselelere tatbikini müspet bulduğunu, bu sayede elde edilecek yeni doneler ışığında sürekli bir gelişim gösterecek sosyoloji ilminin matematik ve fizik ilimleri gibi bir kesinlik kesbedebileceğini (Kızılcılık, 2009) düşündüğünü bilsek de, Le Play’in önemsemiş olduğu monografik uygulamaların ya da benzeri tatbiki sosyoloji pratiklerinin Prens’in çalışmalarında neredeyse hiç bulunmadığını (Ünsaldı ve Geçgin, 2014: 233) da unutmamak gerekecektir. O Le Play okulunun anket ve monografilerine değil sınıflamalarına ve sistemlerine önem vermişti (Boyacıoğlu, 2008: 305). Sabahaddin Bey’in teorik olarak asıl etkisinde kaldığı isim Le Play’den ziyade Edmond Demolins olmuş, Prens’in nazariyatının mihveri niteliğindeki iki tip toplumsal yapı analizinin kaynağı Demolins’in “Anglo Saksonların Üstünlüğü Neden İleri Geliyor” adlı eserinden alınmıştı (Berkes, 2015: 397). Le Play ile başlayan aile odaklı teorik tavır H. De Tourville ile devam etmiş ve Edmond Demolins’de bir toplumsal tasnif şeklini almıştı. Le Play aileleri Ataerki Aileler, Karasız

Aileler ve Kök Aileler şeklinde üçe ayırmış H. De Torville ise Kök Aileler arasında Ataerkil ve Bireyci özellikler gösteren iki farklı türe dikkat çekmişti. Seleflerinin bu aile tanımlamalarından yola çıkarak Demolins Toplamları communautaire/kamucu ve particulariste/bireyci toplamlar olmak üzere ikiye ayırmıştı (Köseihal, 1967). Demolins'e göre birinci tip toplamlarda cemiyet ve onun aile klan devlet gibi müesses yapıları fertler üzerinde dominant bir konum işgal etmekteydi. Bunun en karakteristik karşılığını doğu toplamlarında bulabileceğimizi söylüyordu. İkinci tip toplumsal oluşumlarda ise durum tam tersiydi. Bireyin toplum ve toplumsal oluşumlar karşısındaki hak ve hukukunun hürriyet ve şahsiyetinin zedelenmediği bu toplamların farikası, müteşebbis fertlerin azımsanmayacak varlığı ve ademi merkezietçi idari bünyenin etkinliğiydi. Sabahattin Bey de aynı şekilde toplamları cemaatçi ve ferdiyetçi cemiyetler şeklinde ikiye ayırmış (Sabahattin, 2002: 50), Demolins gibi gelişmiş cemiyetlerin ademi merkezietçi ve şahsi teşebbüsçü yapılarına dikkat çekmişti (Güngör, 1993: 41-42). Bu toplum tanımlamasında Türkiye'nin durumu cemaatçi komüncü toplum tipine tekabül etmekteydi. Ve eğer Türkiye içinde bulunduğu buhranlı durumdan kurtulmak istiyorsa bu ancak köklü bir toplumsal dönüşümle mümkün olabilecekti. Memur yığınlarını sırtında kambur gibi taşıyan Türkiye'de katı merkezi yapı ve hantal bürokrasi bireysel yaratıcılığın ve şahsi teşebbüsün yeşermesinin önündeki ana engellerdi. Gelişmek ve ilerlemek için bu komüncü sosyal bünye ferdiyetçi bir cemiyet şekline inkılâp etmeliydi. Bunu gerçekleştirecek en kritik enstrüman ise şüphesiz eğitim olacaktı (Ünsaldı ve Geçgin, 2014: 232-233). Eğitim sayesinde infiratçı toplum tipine geçilecek ve üretici- müteşebbis insanlar yetiştirilecekti. Böylece maarif içtimai dönüşümü mümkün kılacak bütün reformların başını çekmiş olacaktı (Ülken, 2014: 495). Verilecek yeni eğitimin teorik bilgiler yerine öğrencilerin gerçek hayatta işine yarayacak uygulamalı bilgiler içermesi gerektiğini düşünüyor, bireyleri girişimci toplum yapısının ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde teçhiz etmenin gereğine vurgu yapıyordu. Örnek olarak Anglo Sakson eğitim modelini öneriyor, eğitimin amacının devlet memuru değil tarım sanayi ve ticaret gibi sahalara üretici müteşebbis yetiştirmek olduğunu söylüyordu. Aynı zamanda eğitim sisteminin teorik ve merkezietçi yapısının baskıcı siyasal düzeni de kökleştirdiğini iddia ediyordu. Gerçek hayatın bütün üretici alanlarına kanalize edilecek ekmeğini taştan çıkaran ve sırtını devlete dayamayan üretici girişimci sınıf sayesinde hem sosyal hem siyasal hürriyet imkanı hâsıl olacaktı (Kaçmazoğlu, 2013: 207-208).

Prens'in sosyolojinin klasik tartışma konularının başında gelen birey-toplum çatışması hakkındaki düşüncelerini tahmin etmek ise zor olamayacaktır. Sabahattin Bey Durkheim peyrevliğindeki Sosyolojizm ekolünün bireyi neredeyse yok sayan toplum merkezli anlayışına şiddetle karşı çıkıyordu (Kaçmazoğlu, 2013: 88). Ona göre toplumu kutsal bireyi yok sayan bütün sistemler nihai olarak istibdat rejimleri üretecekti.

Sonuç olarak Le Play ekolü ve onun Türkiye uyarlaması olan Meslek-i İçtimai okulu, sosyoloji araştırmalarında monografi ve anket yöntemlerini tercih etmiş, salt teorik bilgiye dayanan a priori önermelere itimat etmemiştir. Onlar her toplumsal oluşumun kendine has biricikliğinin ancak monografiler sayesinde tebarüz edeceğini savunmuşlardır. Hayranlık duydukları Anglo Sakson cemiyetlerin idari, siyasal, iktisadi ve içtimai bünyelerine temel teşkil eden bireyci yapıya dikkat çekmişler, şahsi teşebbüsün ve ademi merkezietçi idari teşkilatlanmanın geri kalmış toplamların derdine derman, sadrına şifa olabilecek tek ilaç olduğuna kanaat getirmişlerdir.

4. MÜMTAZ TURHAN'IN TÜRK SOSYOLOJİSİNDEKİ YERİNE DAİR TARTIŞMALAR

4.1. Birinci Tez; Turhan'ı Mesleki İçtimai Çizgisinde Gören Bazı Görüşler/ Örnekler

Hilmi Ziya Ülken; Mümtaz Turhan'ın kendi fikir önderi olarak Ziya Gökalp'i gösterdiğini söyler. Ancak ilginçtir ki Ülken Turhan'a bu konuda katılmaz. Onu Durkheim/Gökalp ekolüyle değil, "meslek-i içtimai" akımıyla bağlantılı sayar ve şöyle değerlendirir (Ülken, 2013: 682):

"Yeni nesilde maarif meselesini kültür değişmeleri problemi içinde ele alan Mümtaz Turhan. Fransız ve Alman Pedagojilerinden farklı bir şekilde kültür antropolojisine

dayanarak incelemektedir. Bundan dolayı onu, kendi fikir önderi olarak Gökalp'ı göstermesine rağmen, bu fikir geleneğinin devamı sayamayız. Daha çok Anglosakson maarifini örnek olarak alan, sosyal hayatla temasta uzman yetiştirilmesini isteyen ve kültür değişmesine sosyal tetkikten başlayan “*meslek-i içtimai* ile ilgili sayabiliriz.”

Hilmi Ziya Ülken, Mümtaz Turhan'ı meslek-i içtima ekolünün diğer önemli isimleriyle birlikte zikretmekte de tereddüt göstermez ve böylece Turhan'ı Gökalp'ın *içtimaiyat* çevresine değil, Prens'in ilm-i içtimai ekolüne dahil eder: “Turhan'ın, Mehmet Ali Şevki ile başlayan ve zamanımızda İbrahim Yasa, Fatma Taşkingöl, İngiliz araştırmacı Paul Stirling gibi sosyologların devam ettikleri araştırma yolunda bir adım atmış olduğunu kabul etmek gerekir (Ülken, 2013: 684).

Ülken'in burada Turhan'ı Prens Sabahattinci çizgide değerlendirirken istinat ettiği noktanın Turhan'ın çalışmalarındaki kültür antropolojisi boyutu olduğu görülüyor. Bu yaklaşımda, antropoloji ilminin yöntemlerini çalışmalarında sistematik bir tercih olarak kullananların sosyolojik ekol aidiyetlerine dair bir ipucu da söz konusudur. Öyle ki; tarihsel olarak Sosyolojinin yanı başında hatta belki de karşısında uç vermeye başlayan Antropoloji ilminin kendisinde mündemiç olan Anglosakson'cu hüviyet, bazı münevverlerimizin de dikkatini çekmiş ve kritik ettikleri sosyologları değerlendirirken de mihenk taşı işlevi görmüştür. Ülken ile benzer kanaatleri paylaşan Ertan Eğribel de işte tam da bahsettiğimiz bu yere vurgu yapmış ve Mümtaz Turhan'ın adını anmak dışında neredeyse tamamen Ülken'in yorumunu paylaşmıştır (Eğribel, 2009: 192-193):

“II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’de öne çıkarılan ve sosyolog olarak tanımlanan pek çok kişi kendisini daha çok antropoloji kimliğiyle veya ilgisiyle tanımlamaktadır. Bunun bir nedeni Ziya Gökalp sosyolojisine karşı durmak ve Anglo-Amerikan etkisinde yeni bir sosyoloji ve bilim anlayışını egemen kılmak içindir. Bu eğilimi Anglo-Sakson taraftarlığının Türkiye’deki ilk savunucusu olan Prens Sabahattin’e kadar götürmek mümkündür. Prens, İngilizlerle Osmanlı arasında siyasi bir işbirliğini savunmanın mümkün olmaması nedeniyle esas sorunun “toplumsal yapı” ve “eğitim” sorunu olduğu görüşünün ilk savunucusudur.”

Kendi düşüncelerini Mümtaz Turhan'ın bir devamı olarak gören (Güngör; 2011: 251) Turhan'ın asistanı Erol Güngör de, hocasının Türk sosyoloji geleneği içerisindeki yerini, antropoloji ve psikoloji ilimlerinin menşeleri bağlamında ve Turhan'ın bu ilimlerle münasebeti üzerinden tespit etmeye çalışır. Güngör “Türkiye’de Sosyal İlimler” serlevhalı makalesinde, Sosyal Psikoloji ve Sosyal Antropoloji'nin Mümtaz Turhan'ın gayretleriyle Türkiye'ye girdiğini ve resmi birer hüviyet kazandığını anlattıktan sonra, Sosyal Psikoloji ve Sosyal Antropoloji ilimlerinin esasında Anglo-Amerikan menşeli olduklarını ifade eder: “Zaten bizde pek yeni olan sosyal antropoloji ve sosyal psikoloji esas itibarıyla Anglo-Amerikan menşelidir ve kendi çıkış yerlerinde de büyük teorilere, doktrinlere konu olmamıştır (Güngör, 1993: 46)

Türk Sosyoloji tarihi hakkında çok kıymetli çalışmaları bulunan Bayram Kaçmazoğlu, “Türkiye’de Sosyoloji çalışmaları:1950-1960” adlı makalesinde; 1950 li yıllara dek satır aralarında geçirilen Prens Sabahattin ve Science Sociale ekolünün bu tarihten itibaren hızlı bir ivme kesp ederek içtimaiyat kitaplarına nasıl girdiğini ve bu alakayı içeride ve dışarıda tahkim eden saiklerin neler olduğunu anlattıktan sonra, bu dönem ürün veren sosyologların hemen hemen hepsinin tecrübi psikoloji ekolünü benimsediğini, en azından bu ekole sempati duydukları tespitine varır ve Mümtaz Turhan'ı da bu isimlerle birlikte zikreder (Kaçmazoğlu, 2002: 122-123):

“1950-1960 döneminde ürün veren sosyologların hemen hepsi deneysel sosyoloji ekolünün ya içerisinde yer almış ya da ekole sempati duyarak bu ekolün yerleşmesine katkıda bulunmuşlardır. Bunlardan Tahsin Demiray ve Selahaddin Demirkan ekolün doğrudan içerisinde yer alırken; Oğuz Arı, Amirak Kurktan, Cavit Orhan Tütengil, Cahit Tanyol, Mümtaz Turhan, Fahri Fındıkoğlu, Hilmi Ziya Ülken, Nurettin Şazi Kösemihal, İbrahim Yasa, Turhan Yörükân ve Ayda Yörükân çeşitli yazılarıyla ekole olan sempatilerini dile getirmişler ve ekolün yaklaşım tarzını benimsemişlerdir.”

Kaçmazoğlu ayrıca, bu ekolün yaklaşım tarzının mümeyyiz vasfını alan araştırmaları ve tecrübi sosyolojinin yöntemleri olarak görmüştür (Kaçmazoğlu, 2002: 155):

“Durkheim-Gökalp ekolünden gelen bazı sosyologlar, 1950’li yıllarda Science Sociale okuluna yakınlık göstermeye başlayarak, toplumsal sorunları, alan araştırmaları ve tecrübi sosyolojinin yöntemleriyle çözüme önerileri sunmuştur. Cemaatçi yapıyı yoğun şekilde eleştiren, kamucu yapıdan bireyci yapıya doğru geçişin Türk toplumunu Batı’ya ve Batı uygarlığına yaklaştırma savında olmuşlardır.”

Turhan’ın öğrencilerinden Abdullah Korkmaz; Turhan ve Gökalp arasında, Cumhuriyet dönemi ilim ve fikir hayatımızda kültürel yapı ve batılılaşma ilişkisini ele almaları hasebiyle müştereklikler bulsa da, Mümtaz Turhan’ı toplumsal olgu ve olayları değerlendirme bakımından Gökalp’ten farklı görür. Yazar açısından bu farklılık Turhan’ın tedrisatının Psikoloji, Sosyal Psikoloji, Kültür Antropolojisi gibi sahalarla alakadar olmasıyla irtibatlıdır (Korkmaz, 2008: 727):

“Cumhuriyet dönemi ilim ve fikir hayatımızda, kültürel yapı ve Batılılaşma ilişkisini değerlendiren iki büyük düşünce adamından biri Ziya Gökalp ise diğeri Mümtaz Turhan’dır. Mümtaz Turhan toplumsal olgu ve olayları değerlendirmesi bakımından Gökalp’tan, eğitiminin kendisine kazandırdığı özellikler sebebiyle farklıdır. Turhan’ın psikoloji eğitiminden sonra ikinci doktorasını sosyal psikoloji alanında yapmış olması ve kültürel antropoloji konusundaki çalışmaları sorunlara çok yönlü yaklaşımını sağlamıştır.”

Mümtaz Turhan’ı Prens Sabahattin ekolüne yakın bulanlardan biri de Mehmet Aygün’dür. Türkiye’de Amerikan eksenli muhafazakârlığı ele aldığı Mümtaz Turhan incelemesinde Aygün; Turhan’ın Gökalp’a değil Gökalp’ın muasırı ve de muarızı olan Prens Sabahattin düşünce geleneğine yakın olduğunu söyler (Aygün, 2013: 42):

“Türk düşüncesinde Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan ve Erol Güngör düşünce çizgisi sıklıkla dile getirilmektedir. Bu çizginin sadece sol düşünce karşısında şekillenen kalın bir çizgi olduğu görülmektedir. Ancak Gökalp ile Turhan arasındaki düşünce farklarının sadece ayrıntıda ve dönemin koşullarından kaynaklandığını söylemek zordur. Temel düşünce paradigmalarında da bir ayrışma görülmektedir. Turhan Gökalp’ın karşıtı olan Prens Sabahattin düşünce geleneğine daha yakındır. En azından 1950 sonrası dönemde toplumsal sorunlarımız ile ilgili görüş ve önerilerinde bunu görmek mümkündür. Gökalp Tek Parti Cumhuriyet döneminin sosyologu ve ideologu olurken Turhan, 1950 sonrası dönem Cumhuriyeti’nin sosyologu ve ideologu olmuştur.”

Aygün, Mümtaz Turhan’ın Gökalp’tan ayrıldığını ve Sabahattin’e çektiğini düşündüğü temel düşünce paradigmalarını da detaylandırır. Aygün’e göre Gökalp ile Turhan’ı ayıran ve Turhan’ı Prens Sabahattin’e bağlayan sebeplerden biri kültür- medeniyet ayrımının Turhan’da giderek belirsizleşmeye başlamasıdır. Aygün’e göre onun bu tutumu Turhan’ın Sabahattin sosyolojisine yaklaştığını göstermektedir. Çünkü der Aygün (2013: 53):

“Prens Sabahattin düşünce geleneğinde de kültür- medeniyet ayrımı ve tartışması yoktur. Zaten 1950 sonrası dönemde bu ayrımın bir önemi kalmamıştır. Gökalp, kültürün “milli” olma özelliğini vurgularken, Turhan, kültürün “sert” unsurlarını ortaya koymuştur. Turhan zaman zaman kültür medeniyet ayrımını eleştirir bir tavır da sergilemektedir. Gökalp’ın kültür tanımı daha sosyolojik, Turhan’ın kültür tanımı ise daha antropolojik bir karakter göstermektedir. Turhan, İngiliz ve Amerikalı kültürel antropolog ve etnologlarına dayanan bir tanım yapmaktadır.”

Burada dikkati çeken hususun Aygün’ün de tıpkı Ülken, Güngör ve Eğribel gibi Turhan’ın düşünce paradigmasını tahlil ederken antropolojiye yaptığı vurgudur.

Bununla birlikte Aygün’ Mümtaz Turhan’ı Anglo Amerikan tarzı modernleşme bağlamında değerlendirir ve konumlandırır. Şöyle der Aygün (2013: 55):

“Turhan’ın Cumhuriyet Batılılaşmasına karşı önerdiği alternatif Batılılaşma Anglo Amerikan tarzı modernleşmedir. Gökalpçı Batılılaşma modelinin merkezindeki bireyi dışlayan toplumcu merkezci anlayışa karşı, bireyi merkeze alan bireyci-liberal düşüncüyü öne çıkarmıştır. Gökalp’ın dayandığı Kıta Avrupa Sosyoloji geleneğine karşı, Anglo-Amerikan sosyoloji yaklaşımına bağlı olmuştur. Gökalp’ın düşünce geleneğinden kopuşu gösteren en önemli gösterge budur. Gökalp, Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde hakim olan Batı’nın sadece bilim ve tekniğin alınmasını savunan, devleti kutsallaştıran, otoriter eğilimleri daha yüksek bir modernist eğilime sahipken; Turhan, bu eğilimden bir dereceye kadar farklılaşmakta, özgürlük ve hukuk gibi aydınlanma değerlerine daha fazla önem veren muhafazakar modernleşmeci eğilimi temsil etmektedir. Bilim ve tekniğin alınması yoluyla Batılılaşma anlayışına karşı Turhan, bilim ve tekniğin temeli olan bilimsel zihniyetin alınması biçiminde bir Batılılaşma önermektedir.”

Aygün ayrıca Turhan’la Gökalp arasındaki en önemli farklardan- dolayısıyla Sabahattin’le en önemli benzerliklerden- birini de söz konusu sosyologlarımızın sorunların çözümüne yönelik önerdikleri çözümlerde görmektedir: “ Gökalp toplum sorunlarını çözmeye, Batılılaşma ve toplumun modernleştirilmesinde daha siyasal bir tavır sergilerken; Turhan siyasal müdahalelerden uzak, bilimin ve bilim adamlarının öncülüğünde bir Batılılaşmayı yeğlemektedir. Bu görüşü, “Türkiye’nin siyasal sorunu yoktur, toplumsal yapı sorunu vardır” diyen Sabahattin Bey’e yaklaştığının bir başka göstergesidir(Aygün, 2013: 55). Aygün; Turhan- Sabahattin arasındaki benzer noktalardan bir diğerini de, mezkur iki sosyologumuzun bürokrasiye karşı olumsuz söylemlerinde arar: “ Mümtaz Turhan, özellikle zorunlu kültür değişmelerinden bürokrasiyi sorumlu tutmakta, Sabahattin Bey ise memlekette serbest girişimin gelişmesine izin vermediği için bürokrasiden olumsuz bir biçimde söz etmektedir (Aygün, 2013: 55).

Turhan’ı, Prens Sabahattin ekolünden kabul eden yorumlarda göze çarpan müşterek nokta, Turhan’ın uzmanlık alanları olan ve ilmi araştırmalarında yöntemlerini kullandığı antropoloji ve psikoloji gibi ilimlerin sahip olduğu Anglosakson, Anglo-Amerikan kökendir. Bu da Turhan sosyolojisini söz konusu yazarlarımız nezdinde Kıta Avrupası’nın Durkheimci teorik sosyoloji geleneğine değil, Anglosakson dünyanın tecrübî sosyoloji-psikoloji-antropoli-etnoloji geleneğine yaklaştırmıştır. Anglosakson geleneğin cemiyetten ziyade ferde, otoriterlikten ziyade hürriyete, siyasal söylemden ziyade yapısal analizlere yaptığı vurgu üzerinden Turhan’ın da bu geleneğe ait olduğu ya da en azından ilgi duyduğu düşünülmüştür.

4.2. İkinci Tez: Turhan’ı Ziya Gökalp’ın İçtimaiyat Ekolüne Yakın Gören Bazı Görüşler/Örnekler

Aytekin Ersal Mümtaz Turhan’ı Gökalp sosyoloji çizgisine yerleştirir ve bunun için aradığı müşterek zemini etnisite-ulus-kültür kavramlarında bulur. Ersal’a göre Durkheim’den mülhem olan Gökalp’ın sosyolojik algılamalarıyla Tecrübi Psikolojinin kurucusu Turhan’ın bakışı arasında özellikle önem atfedilen mefhumlar haricinde farklılıklar yok gibidir (Ersal, 2012: 329-339).Zaten yazarın kitabına uygun gördüğü “ Türkiye’de Ulus Devlet ve Ziya Gökalp-Mümtaz Turhan -Erol Güngör” ismi de bu ilim adamlarının bir süreklilik içerisinde ele alınıp değerlendirildiğinin göstergesi olarak yorumlanabilir. Ersal, Mümtaz Turhan’ı Ziya Gökalp ile birlikte milliyetçi muhafazakâr kampa dâhil ederken şöyle der: “ Ulus devlete hayat veren aydınlanma kapitalizme geçiş, tabii hakların gelişimi ve siyasal modernleşme dinamiklerine ulaşmanın bir tek yolu yoktur. Nihayetinde meselenin bu kadar çetrefil bir hal almasında gidilen hatların çeşitliliğinin de etkisi vardır. Türkiye özelinde, pozitivist, batıcı, vülger materyalizmin tesirindeki aydınlar, modernleşme sürecindeki konumları münasebetiyle, ulus-devlet kimliğinin belirlenmesinde baskın rol almışlardır. Ziya Gökalp- Mümtaz Turhan- Erol Güngör çizgisinin Türkiye’de ulus devlete bakışı milliyetçi muhafazakâr düşüncenin olguyu nasıl kavradığı noktasında önem arz etmektedir (Ersal, 2012: 25). Burada Ersal; Gökalp- Turhan arasında entelektüel ideolojik bir süreklilik ve halef- selef durumu

varsayarken, ulus devletin inşa ve tahkim prosesinde mezkûr sosyologlarımızın deruhte etmiş oldukları milliyetçi-muhafazakâr vazifeye dikkat çeker.

Bununla birlikte, Ersal; Mümtaz Turhan düşüncesinin Ziya Gökalp sosyolojisinden farkını vurgulayan görüşlerde öne çıkartılan, Turhan'ın sosyal psikoloji-antropoloji formasyonunu göz ardı etmez ama bu durumu Turhan'ın Gökalp'tan farkına da yormaz. Ersal'a göre, iki münevver arasında bir fark varsa da bu fark içeriğe değil biçime taalluk eder (Ersal, 2012: 338): “ Onun etnik kökenlere atıf yapmaksızın ulusa ve ulus devlet olgularına yoğunlaşmasında sosyal psikolog olmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Keza bütün meseleyi kültür kavramı etrafında çözümlemesinden de edinilen sosyal bilim formasyonunun hususi katkılarını görmemek mümkün değil gibidir; lakin bu noktada da o, Gökalp'ın kültür medeniyet ayrımına sadık kalmaktadır. Bu minvalde, milli kültür inşası etrafında Garplılaşılarak ulus-devleti kurmak meselesi siyasal modernleşmeye bakışının çerçevesini çizecektir.” Burada Garplılaşılarak karşısında milli kültürün nerede, nasıl, ne kadar, ne şekilde konumlandırılacağına dair kritik tartışmanın neticesi olan kültür medeniyet kavramlarını terviç eden düşünürün Ziya Gökalp olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır. Zira Ersal, Turhan'ın da milli kültür inşasında Garplılaşılarak ulus devlet inşa etme gayesine matuf olarak kültür medeniyet ayrımını Gökalp gibi siyasal bir aparat olarak kullandığını söyleyerek Turhan'ın Gökalp'tan tevarüs ettiği düşünce paradigmasının hatlarına dair konuşur.

Mümtaz Turhan'ın öğrencilerinden Hasan Küçük, Mümtaz Turhan'ın hayata ya da Türk toplumunun sosyal toplum yapısına bakış tarzını her ne kadar şahsına münhasır bir müstesnalıkta görse de, Turhan'daki genel ve sosyo-psikolojik eğilimlerle Ziya Gökalp arasında benzerlikler görür. Bu benzerlikleri şöyle açıklar (Küçük, 1977): Nitekim Mümtaz Turhan'da Türkler'in örf ve adetlerini, Ziya Gökalp'ta olduğu gibi bütün milletlerin örf ve adetlerinden üstün görüyordu. Mümtaz Turhan bu konuda Ziya Gökalp'tan daha da ileri bir anlayışa ya da güvene sahipti ki, O'da Türk örf ve adetlerinde ve milli geleneklerinde en kuvvetli yanın, özünü insan sevgisi, saygısı, müsamaha, dostluk ve misafirperverlik duygularının çok kuvvetli oluşu teşkil ediyordu. O'na göre bu beşeri meziyetler Türk köylüsünde ve Anadolu halkında bila istisna, apaçık görülebiliyordu. Türklerin örf ve adetlerini yani kültürlerini üstün görme anlayışının Türk milliyetçi ideolojinin alameti farikalarından olduğu izahından varestedir. Küçük; Turhan'ın da tıpkı Gökalp gibi Türk milliyetçiliğin sembol isimlerinden birisi olduğunu düşünürken iki düşünürün neden bir arada zikredilmesi gerektiğini de kendince şöyle izhar etmiş olur (Küçük,1977:82): “Mümtaz Turhan Türk milliyetçiliğinde gerçekten Ziya Gökalp'ı da aşan bir ideolojinin sembolü oldu. Nitekim ona göre Türkiye'nin milli bir devlet olabilme vasfına kavuşabilmesi, ileri bir cemiyet haline gelebilmesi, bu neticelerinde ancak ilim sayesinde gerçekleşebileceğine mutlak surette inanılmasını ister, yoksa “mümkün merteye veya mümkün olduğu kadar” şeklinde bir cüziyat ya da ihtimale en ufak bir yer vermezdi. İşte Mümtaz Turhan'ın milliyetçilik anlayışının ana çizgileri budur.”

Küçük; dil meselesinde de Turhan ile Gökalp arasındaki benzer mütalaa tarzlarına dikkat çeker (Küçük,1977:83):

“Mümtaz Turhan dil meselesinde Ziya Gökalp ile aynı temel görüşte idiyse de, bir milletin dili ile rastgele oynamanın, akli erenin de ermeyenin de bu meseleye burnunu sokmanın çok büyük zararlara ve Türk milletine ağır kayıplara mal olduğundan ve daha da olacağından ciddi bir endişe duyuyor ve zaman zaman bunun zararlarını psikolojik metotlarla da anlatıyordu. Ziya Gökalp da bilindiği gibi millete mal olmuş, milletin hançere yapısına uygun, telaffuzu kolay, düşündüğünü daha rahat ifade edebildiği kelimelere musallat olunmamalı, kısaca Türk halkı kendine uygun ve kolay gelen dili kullanmalı görüşünde idi.”

Hasan Küçük'ün mülahazalarıyla ilgili şunu da ifade etmek gerekir ki, Küçük, her ne kadar Turhan'ı n birçok temel hususta Gökalp'ı tasvip ettiğini söylese de ondan ayrıldığı tarafların da olduğunu söyler. Küçük için bu farklılık iki düşünürün milliyetçiliklerinin tabiri caizse “dozajına” dairdir (Küçük, 1977: 81-82): “ Mümtaz Turhan'da Ziya Gökalp'ın “Türkçüyüz, İslamcıyız, Garplıyız” yani kendi orijinal ifadesiyle “ Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Batı

medeniyetindenim” şeklindeki üçlü prensibi Mümtaz Turhan’da, Gökalp’ı da aşan ve daha da mutaassıp bir milliyetçilik anlayışı tarzında görüyoruz.” Küçük’ün bahsettiği farkın iki düşünürümüzün düşünce sistematığına dair bir tür mahiyet farkı değil milliyetçilik telakkilerine dair bir derece farkı olduğu açıktır.

Mehmet Öz; Mümtaz Turhan’ın 40. yıl anısına düzenlenen sempozyumdaki “Mümtaz Turhan, Milletleşme Sürecimiz ve Tarih Bilinci” başlıklı bildirisinde, Turhan’ın milliyetçi bir bilim adamı ve mütefekkir olarak Ziya Gökalp hattının devamı olarak görüldüğünü hatırlatır(Öz,2009:113) ve bu hattın ana çizgilerinden olan kültür- medeniyet meselesine değinir (Öz,2009:115):

“Turhan, medeniyet-kültür ikilemi bağlamında Gökalp çizgisinin bir devamcısı olarak medeniyeti müspet ilimler, sınai teknikler ve sosyal teşkilatlardan ibaret gören anlayışa sahiptir. Bu yönüyle o Batı medeniyetinin esası olarak gördüğü ilim ve tekniğin alınmasına taraftar ama yerine yenisi konmadan eski gelenek ve göreneklerin veya daha genel bir ifade ile kültürün ortadan kaldırılmasına karşı olduğundan Türk devriminin bu istikamette gördüğü uygulamalarına eleştiriler yöneltmiştir.”

Öz’ün dikkat çektiği bir diğer husus ise Batılılaşma meselesidir. Batılılaşmanın hem kaçınılmaz hem zorunlu olduğu düşüncesinin hâkim olduğu yılların düşünürleri olarak Turhan ve Gökalp’ı sadece Batının maddi ilimlerdeki üstünlüğünün sebeplerine dair mülahazalarındaki benzerlikler bağlamında değil, aynı zamanda Batılılaşırken, yani bir tahavvül vetiresi geçiriyorken bütün bu değişim prosesi içerisinde neyin nasıl muhafaza edileceği hususunda taşıdıkları benzer kaygılar üzerinden ele almıştır:

“Mümtaz Turhan’ın Türk milletinin tarihi tecrübesine ve Osmanlıların bu tarihteki rolü ve önemine son derece vakıf bulunduğu ve ana problematiğin “garplılaşma” veya daha doğru bir ifade ile çağdaşlaşma olduğu açıktır. Bu bağlamda Turhan’ın ve Gökalp’ın medeniyet anlayışı, onun medeniyeti daha çok maddi başarılarla ait maddi bir oluşum, kültürü ise daha çok milletim manevi değerleri olarak görmeye sevk etmiştir...Gökalp ve Turhan gibi düşünürler, Batı medeniyetinin esasının bilim olduğunu, bilime sahip olmanın da din dahil milli kültür unsurlarıyla çelişmediğini ortaya koyarak Garp medeniyetini almamızın mümkün ve zorunlu olduğu düşüncesine zemin hazırlamışlardır. Turhan’ın Türk milletinin sağlam bir kültüre sahip olduğu ve bunu her şeye rağmen geleceğe taşıma yeteneği bulunduğu görüşünü taşıdığı açıktır” (Öz,2009:115-116).

Aynı Sempozyumun bir başka bildirisinde Naci Bostancı da “ Mümtaz Turhan’ın Bugün İçin Anlamı” adlı bildirisinde Gökalp ve Turhan’ın, milliyetçi paradigmanın ulusal oluşum sürecinde oynadıkları role dikkat çekmiş ve şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur (Bostancı,2009:121-122):

“Türkiye Cumhuriyeti, yıkılan bir imparatorluğun bakiyesi üzerine kurulan bir milli devlet olarak dikkat çekici bir milliyetçilik tecrübesi yaşamıştır, bu halen sürmektedir. İmparatorluk bünyesindeki farklı milletlerin milliyetçilik politikaları, imparatorluğun parçalanması, savaşlar, “iharetler” gibi tüm yaşananlar bu milliyetçiliğin teşekkülünde baskın unsurlardır. Milliyetçiliğin emperyal hedeflere yönelik değil, müdafaa temelli teşekkülü, imparatorluğa ait alışkanlıklardan ve hatıralardan nispeten bağımsızlaşmaya çalışarak milleti kendisi için millet haline dönüştürmenin ideolojik tezleri, radikal laiklik anlayışı sebebiyle bu milliyetçiliğin dinle problemleri ilişkileri gibi unsurlar hemen akla gelenlerdir. Saydığımız bu unsurların ve başkalarının milliyetçi tahayyülü uçlara savurmaya, kesinleştirmeye ne kadar elverişli olduğu ortadadır. Ziya Gökalp, bir duygu ve naif duygulardan beslenen bir politika şeklinde güçlü bir dalga olarak ortaya çıkan milliyetçiliğe bilimsel bir temel kazandırmaya çalışan, işin içine tarihsel yöntemi ve sosyolojiyi katan çok önemli bir düşünürdür. İşte bu çizginin daha sonraki takipçisi olarak Mehmet İzzet’le birlikte Mümtaz Turhan’ı sayabiliriz.”

Bunun la birlikte Bostancı da kültür medeniyet kavramları bağlamında Mümtaz Turhan ile Gökalp'ı birlikte değerlendirir (Bostancı, 2009:123):

“Bütün bu olup bitenleri bilimsel temelde tutarlı bir şekilde analiz eden Gökalp'ın açtığı çığır işte burada çarpıcı bir karakter kazanmaktadır. Ona göre kendi kültürümüzde kalarak Batı medeniyetine sahip olabiliriz. O sloganı herkes bilir: Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Batı medeniyetindenim. Bu mümkün müdür? Zaman soruyu abes duruma düşürmektedir. Gökalp'a itiraz edenler, ona dudak bükenler, zihinlerinde ne tür fikirler taşırırsa taşırırlar bir bakıma onun veciz bir biçimde çerçevesini çizdiği bu güzergahta yürümektedirler. Mümtaz Turhan'ı da aynı geleneğin önemli bir halkası olarak görebiliriz. Turhan, kültürü, bir milletin kollektif varlığı, onu kendisi yapan değerleri, yaşama biçimi ile daha bağlantılı olarak görürken, medeniyeti teknikler araçlar olarak değerlendirir. Ancak bu iki dünyanın birbiriyle kesin çizgiyle ayrılmadığını, araca, tekniğe ilişkin değişimlerin beraberinde kültürel sonuçları getirdiğinin farkındadır. Bu karşılıklı geçişleri, değişimin karşılıklı etkilerini bir elde tutarak en azından kavramsal düzeyde iki farklı kategori olarak kültürü ve medeniyeti zikretmek çözümlenelerde ve geleceğe ilişkin tasavvurlarda kolaylık sağlamaktadır.”

5. SONUÇ: MÜMTAZ TURHAN'IN TÜRK SOSYOLOJİSİNDEKİ YERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Mümtaz Turhan da Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin gibi batı medeniyeti karşısında garplılaştırmanın kaçınılmaz olduğunu savunanlardandır. Hatta bu batılılaşma ihtiyacı onun için o kadar zaruridir ki, batılılaşmaya ihtiyaç var mıdır kabilinden bir tartışmaya girişmek onun için Moliere'in komedilerinde tefelsüf seven allamelerin düştüğü komik durumdan farksızdır (Turhan, 1959). Bununla birlikte, Batılılaşmanın mutlak zaruretine dair müşterek kanaatlerine rağmen, söz konusu münevverlerimizin batılılaşmadan, dolayısıyla batıdan anladıkları şeyler bazı farklılıklar arz etmektedir. Turhan (1959: 26); Batı medeniyetinin esas unsurlarını; ilim, teknik, hukuk ve hürriyet olarak sıralamakta, hakiki garplılığı bunların prensibine bağlılık olarak değerlendirmektedir. Bu unsurlara sahip olmakla garp medeniyetinin diğer medeniyetlerden ayrıldığını düşünen Turhan, bu unsurlara, bilhassa ilim ve tekniğe sahip olup bunları cemiyetlerine tatbik edenlerin garplılaşabileceği hususunda mutlak bir inanca sahiptir. Böylece Turhan'a (1959: 31) göre Batı medeniyeti “ilme, ilim zihniyetine ve bunların meydana getirdiği teknikle, hürriyet prensibine dayanan müesseselerden teşekkül etmiş bir nizamdır.”

Burada Turhan'ın batı tanımında “ilim zihniyeti” ve “hürriyet” kavramlarına yaptığı vurgu dikkate alınarak, Turhan'ı Prens ve Gökalp ile mukayese etme imkanına sahip olunabilir. Turhan Gökalp gibi Batıdan iktibas edilecek şeyler arasında ilim ve tekniği olmazsa olmaz unsurlar olarak görmektedir. Ancak bunlara ilaveten Gökalp'ın metinlerinde çok rastlamadığımız ilim zihniyeti diye bir şeyden bahseder ki bu zihniyet, insanımızın genel, mesleki teknik bilgisini artırmak, ona yeni teknik maharetler kazandırmak, yeteneklerini inkişaf ettirmek ve dünya görüşünü ilmi esaslara göre değiştirmek için gerekli olan şeyden başka bir şey değildir (Turhan, 1959: 40). Turhan'ın ilim zihniyetine atfettiği kıymet onun Batı'dan alınması gerekli olan şeylerin salt tekniğe münhasır unsurlar olmadığına inandığının göstergesidir. Ayrıca Batının alameti farikalarından biri olarak gördüğü hürriyet olgusu da Turhan'ı Gökalp'ten ziyade Sabahattin Bey'e yakınlıştırır.

Turhan'ın Türk düşünce hayatındaki yerini tayin edebilmek için başvurulabilecek en kritik kavramlar arasında kültür-medeniyet kavramları bulunmaktadır. Batılılaşmanın kaçınılmaz bir zaruret olduğu bir bağlamda, değişimin mahiyetine ve keyfiyetine dair bir tartışmanın zorunlu uğrağı değişimin sınırlarının ne olacağı sorunudur. Türk milletinin her şeyiyle bir bütün olarak değişmesi gerektiğini düşünenlere karşı özellikle milliyetçi ve İslamcı cenahtan yükselen itirazlar, Batılılaşmanın millet karakterine, onun sui generisine yani şahsına münhasır hususiyetlerine halel getirmemesi gerektiği yönündedir. Böylece kültür ve medeniyet ayrımı yapılarak dokunulmazlığı ve

sürekliliği olan milli hüviyetler kültür kavramı altında koruma altına alınmaya çalışılmıştır. Medeniyet ise her şeyden evvel teknik ve metodu imleyen bir kavram olarak tarif edilmiştir.

Turhan milliyetçi muhafazakâr bir düşünür olarak kültür- medeniyet ayrımını onaylamaktadır. Ziya Gökalp'in kültür ile medeniyeti birbirinden ayıran görüşünün aksini savunan düşünceleri hiçbir ilmi dayanağı olmayan dogmatik görüşler olarak itham etmektedir (Turhan, 1959: 35). Kültür ve medeniyeti ayrı kavramlar olarak ele alma taraftarı olsa da, Turhan'da kültür ve medeniyet kavramları kesin hatlarla birbirinden ayrılmamaktadır. O bir milletin kültürüne ait unsurlarla medeniyetine ait unsurların birbirine sıkıca bağlanmış, iç içe geçmiş, kaynaşmış ve bir bütün teşkil eden unsurlar olduğunu düşünmekte ve dışarıdan bakıldığında hangi unsurların kültüre hangilerinin ise medeniyete ait olduğunu tespit etmenin güç olduğuna inanmaktadır (Turhan, 1959: 37). Bu bağlamda Turhan Ziya Gökalp gibi kültür ve medeniyetin aynı şey olmadığına inanmakta, ancak onun sosyolojik kültür tanımıyla farklı olarak antropolojik bir kültür tanımını benimseyerek iki kavramı birbirinden ayırt etmemizi sağlayacak sınırları silikleştirmektedir.

Burada onu kültür ve medeniyet ayrımı gözetmeyen, batılılaşmayı toplumsal yapısal bir dönüşüm olarak algılayan Sabahattin Bey'e yakın bulmak isabetli olmayacaktır. Prens'in "yapı"yı kültür ve medeniyeti mündemiç bir bütün olarak telakki ettiği nazara alındığında Turhan'ın farkı anlaşılacaktır. Türk kültürünün örf ve adetlerinin korunmasına yönelik titizliği (Turhan, 1959: 13) veya Japonya'yı ilim ve teknik bakımından batılı olmasına karşın din ve yaşam tarzı açısından şahsına mahsus durumuyla bir ideal örnek olarak sunması (Turhan, 1959: 38) Turhan'ı Prens Sabahattin'den kesinlikle ayırmaktadır.

Turhan'ın Prens Sabahattin ekolüne yakın olduğunu iddia edenlerin en makul delilini onun metodolojik tercihi bulmak mümkündür. Turhan açısından meseleleri ele alırken ilmi esaslara uymak son derece önemlidir. Turhan ilim derken, kendisi için hayati ehemmiyeti olduğunu düşündüğü, ancak o yıllarda ülkemizde çok tanınmadığı ve üniversitelerde temsil edilmediği için eseflendiği, sosyal antropoloji, kültür sosyolojisi ve sosyal psikoloji ilimlerini anlar. Bu ilimlerin Anglo Amerikan menşei ve özellikle pedagojik formasyon anlayışı hesaba katıldığında Turhan'ı her fırsatta Kıta Avrupası'na karşı Anglo Sakson eğitim modelini öneren Prens Sabahattin'e benzetmek mümkündür. Ayrıca ilgili kısımda söz edildiği üzere Prens'in müntesibi olduğu Le Play okulunun anket ve monografi gibi saha çalışmalarına verdiği öneme benzer şekilde Turhan'ın da en önemli eseri Kültür Değişimleri'nde bir köy örneği üzerinden gözlem ve monografileri önemsendiği dikkate alındığında iki mütefekkir arasında sosyoloji alanında metodolojik bir benzerlikten söz edilebilir.

Milliyetçilik mevzuunda ise Turhan, Ziya Gökalp'in açtığı yoldan yürümüş kendisinden çeyrek asır sonra bu düşüncenin alemdarlığını üstlenmiştir. Türkiye'nin ana davasını bir an evvel bir millet olma ve bir milli kültüre kavuşma davası olarak gören Turhan (1965: 18), Milliyetçiliği bu hedefe varmada, bu hayati ana davanın gerçekleşmesinde ana vasıta olarak görmüştür. Millet olmayı başarabilmiş cemiyetlerin bütün sahalardaki atılımlarını buna borçlu olduğunu düşünmüştür.

KAYNAKÇA

Berkes, N. (1985). Felsefe ve Sosyoloji Yazıları, Adam Yayıncılık, İstanbul.

Berkez, N. (2015). Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Bostancı, N. (2009). "Mümtaz Turhan'ın Bugün İçin Anlamı", Aramızdan Ayrılışının 40. Yılında Mümtaz Turhan Sempozyumu, 2-3 Kasım 2009, (Editör. M. Çağatay Özdemir, vd.), Gazi Üniversitesi, 118-126, Ankara.

Boyacıoğlu, A., Boyacıoğlu, L. (2008). "Prens/Sultanazade Mehmed Sabahaddin Bey". (Ed. M.Ç. Özdemir), Türkiye'de Sosyoloji (isimler-eserler) 1, ss. 261-284, Phoenix Yayınları, Ankara.

Ersal, A. (2012). Türkiye'de Ulus Devlet ve Ziya Gökalp Mümtaz Turhan Erol Güngör, Ötügen. İstanbul.

- Gökalp, Z. (2014). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Ötüken. İstanbul.
- Gökalp, Z. (2013). *Hars ve Medeniyet*, Bilgeoğuz, İstanbul.
- Gökalp, Z. (2015). *Türkçülüğün Esasları*, Ötüken. İstanbul.
- Güngör, E. (1993). *Dünden Bugünden Tarih-Kültür- Milliyetçilik*, Ötüken. İstanbul.
- Kaçmazoğlu, H.B (2013). *Türk Sosyoloji Tarihi-2 / 2. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'*, Doğu Kitabevi, İstanbul.
- Kızıılçelik, S., Erjem, Y. (1996). *Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü*, Saray Kitabevi, İzmir.
- Kösemihal, N.Şazi. (1968). *Sosyoloji Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kösemihal, N.Şazi. (1971). *Durkheim Sosyolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Küçük, H. (1977). *Türk Milliyetçiliğinin Büyük Önderlerinden Prof.Dr. Mümtaz Turhan*, Türdav, İstanbul.
- Mermutlu, B. (2009). "Türkiyede İlk Dönem Sosyoloji Eserlerine Toplu Bir Bakış", (Ed. E. Eğribel & U. Özcan), *Türkiyede Toplumbilimlerin Gelişimi 1 Kıta Avrupası Etkisi*, ss.275-287, Kitabevi, İstanbul.
- Öz, M. (2009). "Mümtaz Turhan Milletleşme Sürecimiz ve Tarih Bilinci", *Aramızdan Ayrılışının 40. Yılında Mümtaz Turhan Sempozyumu*, 2-3 Kasım 2009, (Ed. M. Çağatay Özdemir, vd.), Gazi Üniversitesi, 109-118, Ankara.
- Sabahattin, P. (2002). *Türkiye Nasıl Kurtulabilir*, Liberte Yayınları, Ankara.
- Sezer, B. (1985). *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Toprak, Z. (1996). "*Türkiye'de Toplumbilimin Doğuşu*", (Ed. E.Kongar), *Türk Toplumbilimcileri* ss. 15-30, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Turhan, M. (1959). *Garplılışmanın Neresindeyiz?*, Türkiye Basımevi, İstanbul.
- Turhan, M. (1965). *Atatürk İlkeleri ve Kalkınma / Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, Ted Ankara Koleji Vakfı, İstanbul.
- Ülken, H. Z., (2006). *Seçme Eserleri-1 Ziya Gökalp*, Türkiye İş Bankası, İstanbul.
- Ülken, H.Z. (2014). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ünsaldı, L., Geçgin, E. (2014). *Sosyoloji Tarihi: Dünya'da ve Türkiye'de*, Heretik, İstanbul.